

Els Borja: història i llegenda.

La meua exposició vol endinsar-se en la història d'una família valenciana al llarg dels segles XV i XVI: oncle, nebot i els fills d'aquest darrer, que va viure entre València i Roma i aconseguí, a Itàlia el màxim poder eclesiàstic i també polític; és a dir el domini directe sobre la part central d'Itàlia i indirecte sobre tota la península italiana. Aquest poder suscità por, enveja i animadversió, sentiments que es plasmaren en una llegenda negra que afectà la família i que ha durat fins els nostres dies. S'ha de reconèixer que la família hi donà peu, però també que arribà a una clara exageració. Família considerada perversa, criminal, incestuosa, però també emprenedora, lliure d'hipocresia, defensora del patrimoni eclesiàstic, amant dels fills, vital. Els protestants fomentaren la difusió de tots els aspectes negatius seguint la llarga tradició dels reformadors eclesiàstics que, des de feia segles, culpaven Roma de tots els mals; i els catòlics, especialment els hispànics, silenciaven més aviat aquest aspecte negatiu possiblement per respecte al papat que calia defensar.

1. El context històric:

El papat arrossegava des de l'època medieval mala fama, sobretot entre els corrents religiosos reformadors. El Cisma de l'Església havia conreat aquest clima i les ànsies de reforma s'incrementaven amb el temps. Les crítiques contra el papa i en general la corrupció de l'Església eren freqüents: les acusacions de simonia, abusos, tràfic d'influències, moral laxa, ostentació de riquesa, estaven a l'ordre del dia. El retorn a Roma dels papes d'Avinyó no resolgué sinó més aviat accentuà molts d'aquests defectes i Roma, que ja no assistia a les solemnes coronacions dels emperadors germànics, retornà a l'antic esplendor gràcies a la coronació dels papes, les llargues i solemnes celebracions litúrgiques, l'esplendor dels ornaments, l'ostentació de la riquesa al Vaticà i als palaus cardenalícis. Tot plegat havia transformat Roma en una ciutat cortesana.

Des del punt de vista polític, els papes pretenien convertir la seu pontifícia en una mena de monarquia hereditària o, almenys, consolidada: d'aquí el nepotisme exercit en el nomenament de cardenals entre els familiars per tal d'assolir-ho.

Fou una política aplicada ja pel primer papa Borja, Calixt III, i continuada pels seus successors sobretot fins a mitjan segle XVI. El nebot de Calixt III, Roderic de Borja, cardenal i després papa, fou en això un gran expert i rivalitzà, en pla d'igualtat i amb filigrana vaticana, amb les grans famílies romanes que seguien la mateixa política. La necessitat de comptar amb nebots o fills per assegurar la fidelitat, les aliances i la successió, com ho feien les monarquies europees, podria explicar la proliferació de fills de papes, al marge o a més de la possible concupiscència, aspecte que, en tot cas, no fou privatiu dels Borja. Però aquesta pretensió resultava poc segura --el nomenament de fills propis no assegurava tampoc la continuïtat de la família a la seu pontifícia-- i era cara, perquè calia comprar els vots dels cardenals per a ser elegit papa. Per això, a la llarga, seria abandonada.

La situació administrativa era un altre punt fonamental: la burocràcia es trobava en plena expansió a totes les corts europees i, igualment, al Vaticà davant la necessitat de recobrar el perdut control dels territoris pontificis; perquè des de l'absència dels papes de Roma, durant el Cisma, poderoses famílies s'havien anat apoderant de parcel·les locals de poder, famílies no sempre dòcils a les exigències de la santa seu. L'activitat d'aliances polítiques i calia que fos complementada així amb l'activitat militar, que passà a primer pla, amb la mirada no només a Itàlia sinó a tot Europa, en una època de formació dels estats moderns.

En general, la societat medieval estava conformada per grups o estaments molt tancats. La diferència entre un menestral, un ciutadà i un noble era determinant i difícilment podies franquejar aquestes divisions. No era tant un problema de riquesa com un problema de status social. Entrar a formar part de la noblesa, encara que fos la baixa noblesa com en el cas dels cavallers, havia de venir de família. Aquesta era la regla general, però sempre hi ha excepcions. Com en el cas dels Borja, família ambiciosa que se les enginyà per escalar els llocs més alts de la societat civil a més de l'eclesiàstica.

La moral privada s'havia vist igualment afectada, tot i que aquest no era un fet exclusiu del Vaticà sinó de tota l'Església. El celibat no era seguit amb gaire

rigidesa i era freqüent que els eclesiàstics tinguessin fills. Cal recordar que el seguiment d'una carrera eclesiàstica no era una opció lliure ni vocacional: el fill segon estava obligat a seguir-la. No escandalitzava tampoc a ningú però sí que en el cas d'alts eclesiàstics es demanava una certa discreció. D'altra banda aquests es comportaven en tots sentits com uns veritables senyors feudals obligats a defensar els seus patrimonis amb les armes, si calia, com ho feien les monarquies i la noblesa en general.

2. La família:

Els Borja eren una de les famílies procedents de la localitat de Borja a l'Aragó, que participaren en la conquesta del País Valencià per Jaume I. Alguns d'ells s'instal·laren després a la Torre de Canals no lluny de Xàtiva. Coneixem una branca que eren cavallers anomenats Gil de Borja i una altra de menestrals, tintorers d'ofici anomenats simplement Borja. Aquesta segona branca fou la més ambiciosa i seria la que originaria a mitjan segle XV la nissaga dels papes Borja. Un moment cabdal fou quan el 1419 s'establí la unió, per matrimoni, d'aquestes dues branques, fet que significà l'inici del l'ascens social de la branca borgiana més humil que camuflà així, per la similitud dels cognoms, el seu origen. El matrimoni en qüestió d'Isabel Borja (germana del futur Calixt III) amb Jofrè Gil de Borja tingué cinc fills. El fill segon, destinat a la carrera eclesiàstica, fou Roderic de Borja (després papa Alexandre VI (1492-1503)). La mare, Isabel de Borja, per temor que el llinatge no s'extingís, (desconeixia la descendència de Roderic) declarà hereu el seu gendre Guillem Llançol de Romaní que fou considerat des d'aleshores com a descendent directe dels Borja, n'adoptà el cognom: Borja-Llançol i tingué una nombrosa descendència. De fet, els Borja descendents del papa Alexandre i els Borja-Llançol es consideraren pràcticament com a germans i això ha estat motiu de moltes confusions entre uns i altres.

L'enlairament de la família Borja fins a esdevenir el clan més poderós de l'Europa del moment es deu a diferents factors. En primer lloc al nepotisme i a la política matrimonial del segon papa que enllaçà els seus fills amb les principals famílies italianes i reials europees (reis de Nàpols, reis de Catalunya-Aragó, rei de França) com veurem més endavant.

El trampolí per a tots aquests lligams fou evidentment l'Església. Calixt III l'inicià a fons practicant un costum aleshores habitual, el nepotisme. Dels seus nebots destacaria Roderic de Borja que esdevindria finalment éll mateix papa. Nepotisme també en el nomenament d'un gran nombre de cardenals en familiars per tal d'assegurar la successió pontifícia dins la família. Tot això tenia un preu elevat, però l'acumulació de càrrecs eclesiàstics fou una suculent entrada de diners. La família aconseguí establir una mena de monarquia pontifícia amb els dos papes Borja i una mena de monarquia episcopal a València: del 1429 al 1511 la seu fou regida per Alfons de Borja (1429-1459), Roderic de Borja (1458-1492), César Borja (1492-1498), i dos cardenals de la branca Borja-Llançol, Joan de Borja-Llançol (1499-1500 i Pere Lluís de Borja-Llançol (1500-1511).

Als ingressos eclesiàstics, s'hi afegiren els ingressos procedents de la seva gestió empresarial. Aquests nou vinguts a la noblesa no eren ben bé terratinents sinó negociants, amb una bona capacitat de gestió potser només igualada per florentins i sienesos. Al costat de la producció de sucre al País Valencià, es dedicaven també al negoci del diner, especialment per mitjà de la compra-venda de censals –un préstec encobert sota la forma de compra de pensions perquè l'Església prohibia el préstec a interès-. Però també sabien treballar amb els bancs fet que els permetia finançar en un moment donat empreses bèl·liques o mecenatges d'envergadura.

He esmentat el mecenatge. Alexandre VI promogué i inicià en bona mesura diverses obres urbanístiques a Roma, i donà a la ciutat un aspecte ciutadà i brillant, luxós i festiu. En certa manera la cúria havia derivat en una veritable cort que aglutinava no només artistes sinó també poetes i historiadors al servei del poder pontifici. Era l'inici de la gran transformació romana que culminaria amb el papa Juli II successor, de fet, del papa Borja..

Mecenatge i festes, eren armes necessàries perquè la família fos admesa a la societat italiana. La propaganda literària elogiosa de la família a Roma se centrava en dos eixos: un, "fabricar" uns orígens més prestigiosos que no els reals, l'altre comparar alguns dels membres més conspicus amb els herois

clàssics. Respecte als orígens alguns eren totalment fabulosos com considerar que els Borja procedien del déu egipci Apis o Osiris representat per un bou, animal que també figurava a l'escut heràldic dels Borja; altres identificaven el papa Alexandre, el dia de la seva coronació, amb el déu Júpiter romà.

Una altra llegenda, històricament més versemblant, vinculava l'origen familiar a la casa reial d'Aragó. Aquesta versió feia procedir els Borja de Pedro Altarés, senyor de Borja, un membre carismàtic de la família reial aragonesa, fundador del monestir de Veruela i relacionat també amb San Juan de la Peña. Es recolzava en l'escut que portava els quatre pals i un bou, que hauria de passar al llinatge dels Borja valencians. D'aquesta manera els nostres Borja passaven a ser de sang reial. I és que el prestigi dels orígens familiars era essencial a l'època.

Passem a conèixer de més a prop alguns dels membres més destacats de la família, els papes Borja.

1. Els papes Borja:

En primer lloc, l'ascens meteòric d' Alfons de Borja, papa amb el nom de Calixt III, entre 1455 i 1459 es degué bàsicament a les seves dotes diplomàtiques en l'etapa final del Cisma i al favor del rei Alfons el Magnànim.. Nasqué el 1378 a la Torreta de Canals, prop de Xàtiva. Es doctorà en drets a l'Estudi General de Lleida, d'on fou professor. Es dedicà a la carrera jurídica al servei de la cúria de l'antipapa Benet XIII a Peníscola. El 1417 ingressà a la Cancelleria del rei Alfons el Magnànim d'on arribà a ser vicecanceller. El 1429, com a recompensa a la seva afortunada gestió per solucionar definitivament el Cisma d'Occident posant fi, a Peníscola, a la resistència de Benet XIII, fou nomenat bisbe de València (1429-1458). A partir del 1442 a Nàpols i com a president del Consell Reial s'encarregà de la reforma administrativa del nou regne conquerit pel Magnànim, fou preceptor del futur rei Ferran I de Nàpols i gestionà prop del papa el reconeixement dels drets d'aquest com a rei (era fill bastard). En recompensa el 1444 fou nomenat cardenal i s'instal·là a Roma. El 1455 fou elegit papa, amb l'amenaça turca com a rerafons ja que Constantinoble havia

caigut el 1453. La seva política estigué presidida per l'intent, que no prosperà, de convocar una croada contra els turcs.

Papa estranger, Calixt s'envoltà de servidors procedents de la Corona catalanoaragonesa i vetllà per la promoció dels seus nebots: Pere Lluís Borja fou nomenat capità general de l'exèrcit pontifici, però morí prematurament el 1458, i Roderic de Borja (el futur Alexandre VI), que fou nomenat cardenal i vicecanceller pontifici, seguint una pràctica habitual en la història pontifícia. Exercí els seus càrrecs de forma discreta, però eficaç, i posà el fonament de l'ascens social de la seva família. Alguna anècdota més o menys llegendària pretén explicar la intervenció divina en la carrera d'Alfons de Borja. Per exemple, encara nen, sant Vicent Ferrer li hauria predit que acabaria essent papa i que el canonitzaria a ell. I així fou.

Roderic de Borja (1431-1503), papa amb el nom d'Alexandre VI

El segon papa Borja, nebot de Calixt III, és ja una personalitat més complexa i sobretot controvertida.

En pujar el seu oncle al soli pontifici, Roderic de Borja començà a acumular càrrecs: a més de cardenal i vicecanceller de la cúria romana (1456 i 1457), fou, entre altres càrrecs, comissari de les tropes pontifícies i aconseguí, entre d'altres beneficis i dignitats, l'abadia de Subiaco i l'administració dels bisbats de Girona, València, Cartagena i Mallorca. Fou considerat un dels cardenals més rics de l'època. En morir Calixt el 1458, no abandonà Roma llevat del breu període de la seva legació diplomàtica el 1472-1473 a la Península Ibèrica en la qual visità solemnement la seu valenciana, que presidia des de 1458.

Tres línies marquen el seu govern: 1) les accions referides a la institució pontifícia pròpiament dita, 2) la lluita per l'equilibri polític italià i 3) la promoció de la família Borja.

1) L'ideal de reforma eclesiàstica havia temptat Alexandre, que cercà d'aplicar-la sense èxit - també s'ha dit que sense gaire interès. Dugué a terme, també, algunes accions més testimonials que no efectives a favor de la croada contra el turc o de l'evangelització dels infidels amb la tramesa de Bernat Boïl al Nou Món. Respecte a les noves terres descobertes, en una de les **butlles** conegudes com a butlles alexandrines (1493), confirmava el domini de la Corona de Castella sobre les terres descobertes al primer viatge de Cristòfor Colom. Va rebre crítiques dels Reis Catòlics, a qui el mateix papa havia concedit aquest títol, perquè acollia els jueus expulsats d'Espanya. Per raons més polítiques que no eclesiàstiques s'enfrontà amb Girolamo Savonarola que havia convertit Florència, a la caiguda dels Mèdici, en una república democràtica i teocràtica alhora i l'excomunicà; jutjat per la Senyoria, fou cremat per heretge a la plaça de Florència el 1498. El 1500 celebrà solemnement el Jubileu, fet que s'ha vist com l'inici urbanístic de la Roma moderna transformant-la en una fusió de ciutat santa i d'antiga ciutat imperial. Va protegir algunes Universitats, en especial la de València i s'envoltà d'humanistes, que premiava amb dignitats o amb càrrecs a la seva cúria, però va destacar sobretot pel **mecenatge artístic**.

2) Itàlia estava dividida essencialment en quatre grans unitats al nord el ducat de Milà i la república de Venècia, al centre els estats pontificis i al sud el regne de Nàpols. L'amenaça externa per part de Castella-Aragó al sud i de França al nord, provocà el trencament de l'equilibri peninsular. Aquesta amenaça explica bona part del joc polític fluctuant d'Alexandre entre aquestes dues monarquies, i justifica la seva política intervencionista a Itàlia. Els onze anys del pontificat estigueren marcats, doncs, per aliances i distanciaments amb els diferents blocs que es formaven a Europa per enfrontar-se a l'agressiva política de Carles VIII de França, que el 1494 recorregué triomfalment tot Itàlia amb un gran exèrcit. El seu successor, Lluís XII, mantingué aquesta línia expansionista, però aleshores el papa, abandonà la seva aliança amb Nàpols i es decantà per una política profrancesa.

Aquests afers de política internacional són indestriables de les baralles amb els senyors feudals que envoltaven els Estats pontificis o que tradicionalment es disputaven el control de Roma i el papat (Colonna, Orsini, della Rovere, Sforza,

etc.). Per contrarestar els cardenals contraris i per tal d'aconseguir fons per subvencionar, entre d'altres, les campanyes militars, Alexandre optà per crear cardenals afins, la majoria procedents de la Corona d'Aragó. Durant el seu pontificat el nombre de cardenals passà de 24 a 45 i el percentatge d'italians passà del 90% al 60%.

3) El darrer aspecte de la política papal i el més controvertit, fou la promoció dels seus fills. El cardenal Roderic de Borja havia tingut un mínim de nou fills, reconeguts per aquest i legitimitats. Els tres primers (Pere Lluís, Jerònima i Elisabet) són de mare o mares desconegudes; per a Pere Lluís (vers 1468-1488), el primogènit, creà el ducat de Gandia, el gran patrimoni borgià a la Corona d'Aragó. De Vannoza (Giovanna) Cattanei, una matrona romana molt emprenedora i discreta, tingué quatre fills: Cèsar (1475-1507), dedicat d'entrada a la carrera eclesiàstica; Joan (vers 1478-1497), segon duc de Gandia (per mort del seu germanastre Pere Lluís), que fou capità general de l'Església, assassinat a Roma en unes tràgiques circumstàncies que nodriran la llegenda negra sobre la família; Lucrècia, peça clau de la política matrimonial del papa (1480-1519); i Jofré (nascut vers 1481/1482), casat amb una filla il·legítima del rei Alfons II de Nàpols, matrimoni pel qual esdevingué príncep de Squillace. Coneixem encara dos fills més d'Alexandre, nascuts durant el pontificat: Joan, duc de Nepi (1498?-1546), conegut com "l'infant romà" sobre el qual es va escampar el rumor que era fill incestuós de Lucrècia i Alexandre, i Roderic (nascut vers 1503 i mort el 1527).

Que els cardenals tinguessin fills era, com hem vist, un fet força habitual a l'època anterior al Concili de Trento. Es diu, per exemple, que la reina Isabel la Catòlica anomenava els dos fills del potent cardenal Mendoza "los dos bellos pecados del cardenal". El dietarista municipal de Barcelona consignava oficialment l'arribada del segon duc de Gandia a la ciutat amb aquestes paraules "ha arribat lo fill del senyor papa". El papa no se n'amagava i el fet no escandalitzava ningú. En el cas dels fills tinguts durant el seu pontificat ja es comportà de manera més ambígua. Hi havia però un ingredient que causava animadversió: y era la seva obsessió per a col·locar els seus fills atorgant-los territoris i títols, i l'ostentació que en feia, al propi Vaticà. I proliferaren les

crítiques dels contemporanis a la ràpida ascensió d'una família estrangera que havia basat la seva fortuna en la carrera dins l'Església.

Va morir, probablement d'apoplexia, durant una epidèmia de malària a Roma, el 1503, i va córrer el rumor que havia estat enverinat.

Val la pena deturar-nos ara en dos dels fills més famosos: Cèsar, Lucrecia .

Cèsar Borja

És la personalitat més brillant i controvertida dels Borja. Nasqué a Roma el 1475. S'educà a Roma. Destinat a la carrera eclesiàstica, des dels set anys acumulà beneficis i dignitats eclesiàstiques: el 1482 era protonotari apostòlic, canonge de València i ardiaca de Xàtiva, el 1491 bisbe de Pamplona. Tingué com a preceptors el mallorquí Esperandéu Espanyol, poeta en llatí, i el futur cardenal Joan Vera. Estudià dret a Perusa i a Pisa. En ser elegit papa Alexandre VI, Cèsar el succeí en l'arquebisbat de València (1492) i fou nomenat cardenal el 1493. Tingué, per tant, una formació humanística i no fou només un simple guerrer sanguinari com se l'ha presentat sovint.

El drama de Cèsar és que no tenia cap vocació eclesiàstica. Però s'hi havia vist forçat perquè era el tercer dels fills del papa. El primer havia mort prematurament; quedava el segon, Joan, duc de Gandia, que fou assassinat el juny de 1497 i alguns rumors n'acusaran mesos després a Cèsar. El motiu és que hauria volgut ser considerat com a primogènit. El fet és que renuncià al cardenalat (1498) i de Joan heretà la capitania general dels exèrcits pontificis, que mantindria fins després de la mort d'Alexandre. Un cop Lluís XII puja al tron de França (1498), Cèsar inicià una campanya d'aproximació a aquesta Corona que culminà en un viatge a la cort francesa on es firmà el seu casament amb Carlota d'Albret, germana del rei Joan de Navarra. Entre d'altres títols, el rei de França li concedí el comtat, després ducat, de Valentinès al migdia de França. Fou el responsable del canvi d'orientació de la política pontifícia: amb l'ajuda francesa es procurà per a ell una part dels territoris pontificis, la

Romanya foragitant-ne els senyors d'algunes ciutats feudatàries díscoles de la santa seu. L'eficàcia militar de Cèsar i els seus exèrcits esdevingué llegendària, encara que sembla que el joc diplomàtic fou tan o més eficaç que la força de les armes. La campanya culminà en l'entrada triomfal de Cèsar a Roma el febrer de 1500 on rebé el títol de duc de la Romanya. Les incursions a aquesta regió continuaren els anys 1500-1502, i amenaçaren la Toscana: la *signoria* florentina envià Maquiavel com a ambaixador davant del duc; els seus informes, i sobretot els comentaris que en faria a *Il principe*, assentaren bona part de la imatge de Cèsar per als segles posteriors. El duc alternà les campanyes militars amb estades a Roma, des d'on reorganitzà l'administració de la Romanya, governada a través de lloctinents i on intentà implantar mesures fiscals i monetàries centralitzadores. A la Romanya encomanà a Leonardo da Vinci que projectés una sèrie de grans construccions hidràuliques per tal de canalitzar el riu Po fins al mar. Se'n conserven els dibuixos però les obres no foren realitzades.

La mort d'Alexandre l'estiu de 1503 suposà l'inici del declivi de la carrera de Cèsar, que en bona part es nodria de les arque pontificals. Malalt ell mateix, aconseguí influir en el conclave perquè nomenés un papa neutral, Pau III Piccolomini, que moriria poques setmanes després. El seu successor, el bel·licós Juli II della Rovere, antic enemic d'Alexandre, no renovà la capitania general de Cèsar i decidí annexionar la Romanya directament al patrimoni de l'Església. Cèsar es rendí al papa el 1503; fet presoner a Roma, aconseguí fugir a Nàpols. Arrestat pel Gran Capità (1504), fou enviat com a presoner als castells de Chinchilla (Múrcia) i la Mota (Medina del Campo), d'on el 1506 s'escapà i féu cap a Navarra on es posà al servei del seu cunyat, el rei consort Joan (Albret), per acabar amb els bàndols navarresos; morí en una escaramussa militar a Viana, el març de 1507, ara fa cinc cents anys, actuant com a capità general de les tropes del rei. Deixava una filla de Carlota d'Albret, Lluïsa, i alguns fills il·legítims, dels quals tingué cura la seva germana Lucrècia.

Lucrècia Borja havia nascut probablement a Subiaco, l'abril de 1480 i s'havia criat a Roma sota la tutela de la seva parenta Adriana del Milà, en companyia, entre d'altres, de Giulia Farnese, la *bella Giulia*, nova amant d'Alexandre VI. Les negociacions per a unions que no van arribar a bon port i els seus

matrimonis, reflecteixen els contextos i els objectius polítics del seu pare. El febrer de 1491, l'aleshores encara vicecanceller pensà entroncar a través d'ella amb l'alta noblesa valenciana, però el novembre de 1492 Alexandre, ja papa, convertí Lucrècia en una peça del seu joc polític a Itàlia, i adesiara la facultarà per exercir algun càrrec, com el de governadora de Spoleto. Apareixia sovint al costat del seu pare en cerimònies públiques, i, cosa que escandalitzava el mestre de cerimònies i dietarista Burckard, en absència d'aquell residia a les habitacions pontificies, i se li permetia obrir-li la correspondència i convocar els cardenals en cas de necessitat.

El primer casament de Lucrècia, fou amb Giovanni Sforza, senyor de Pesaro, per tal d'assegurar l'aliança amb el duc de Milà, Ludovico Sforza il Moro. Les noces se celebraren el 1493 al Vaticà amb tota solemnitat. La unió va durar poc: el matrimoni fou anul·lat amb l'argument que no havia estat consumat. I és que el papa es decantava a favor de la dinastia aragonesa de Nàpols. Com a resultat d'aquest apropament el juny de 1498 se signaren els capítols matrimonials de Lucrècia amb Alfons d'Aragó, fill del difunt rei Alfons II, que duia el títol de duc de Bisceglie. D'aquesta unió nasqué el seu fill Roderic. Poc abans, el mateix 1498, se situa el naixement de Joan, el misteriós *infans romanus*, futur duc de Nepi, que hom ha considerat bé fill de Lucrècia i d'un servidor, bé de Cèsar o d'Alexandre i d'una dona anònima (com indiquen dues butlles de 1501), o bé fill incestuós de Lucrècia i el seu pare.

El nou gir de la política del papa, aquesta vegada cap a França, davant la nova amenaça d'incursió francesa, posà en perill la vida del marit de Lucrècia a Roma, i aquest fou finalment assassinat el 1501, seguint ordres de Cèsar. El desembre d'aquest any s'acordà un nou matrimoni de Lucrècia, ara amb l'hereu del ducat de Ferrara, Alfons d'Este, futur Alfons II. Aquesta unió aportà als Borja el desitjat prestigi aristocràtic italià de la família i una aliança favorable a les ambicions de Cèsar.

Lucrècia havia sortit de Roma el 1502 per instal·lar-se a la cort ducal dels Este i ja no va tornar mai més a la ciutat. La historiografia d'arrel romàntica ha interpretat els anys a Ferrara com un retir aburgésat que la salvà de la caiguda

dels Borja. La mort d'Alexandre deixà Lucrecia en una situació delicada, davant de la campanya de descrèdit contra la família, tot i que la relació amb els Este la'n mantingué relativament al marge. Quan Cèsar fou empresonat, Lucrecia intercedí a favor seu davant de diverses autoritats, entre les quals hi havia el seu sogre, que contemplà la possibilitat d'una tornada de Cèsar a la Romanya. Amb tot, aquests anys són lluny de constituir un recer: en heretar el seu marit el ducat com a Alfons II, Lucrecia esdevingué duquessa de Ferrara (1505). El 1508 neixia el seu fill i futur duc Hèrcules. La cort es veié sacsejada per les dissensions familiars entre Alfons i els seus germans i germanastres, dissensions novel·lesques motivades per l'avidesa de poder, de gelosia i de passió amorosa. L'ambició de Venècia i del papat -Juli II i Lleó X- d'incorporar el ducat de Ferrara als Estats pontificis, feu que el duc, creat gonfanoner de l'exèrcit de l'Església el 1509, es veiés immers en contínues guerres, durant les quals Lucrecia exercí com a lloctinent; Alfons recuperà el ducat, però perdé part del seu territori davant del papa Juli II.

Lucrecia es voltà d'un grup de cortesans, alguns d'ells humanistes, com el venecià Pietro Bembo que li dedicà la seva obra *Gli asolani*. S'ha conservat la correspondència amorosa, més o menys platònica entre els dos, en italià. Un humanista local que feia d'intermediari, fou trobat mort a un dels carrers de Ferrara amb sospita d'una possible intervenció del duc. Eliminar les persones que feien nosa era una política corrent a la Itàlia de l'època. Mantingué també relació político-amorosa amb el marquès de Màntua, Francesco Gonzaga, marit d'Isabel d'Este la seva cunyada; aquest l'ajudà en les tasques de govern de Ferrara en absència del duc.

Les complicacions del darrer part-tingué en total set fills- portaren Lucrecia a la tomba el 1519. S'ha parlat d'una evolució espiritual dels darrers anys cap a una vida més devota, cosa que testimoniarien les seves fundacions religioses – convents per educar els fills d'ella i de la seva dama de companyia i íntima amiga Àngela Borja parenta seva, i una carta modèlica plena de resignació i d'humilitat al papa Lleó X quan ja li quedava poc temps de vida.

Els ducs de Gandia:

La família desaparegué de fet a Itàlia amb la mort de Lucrecia. Però sobrevisqué al regne de València amb els ducs de Gandia. Tingué un inici desgraciat: Pere Lluís el primer duc morí prematurament. El succeí el seu germanastre Joan de Borja, que es casà amb Maria Enríquez, el 1493, unió que segellava la connexió entre la família i el rei Ferran II el Catòlic. Roderic, ara com a papa Alexandre VI, estigué sempre molt amatent de tot el que succeïa a Gandia. Ja arran del viatge del nou duc des de Roma a Barcelona, no s'estava d'aconsejar-lo minuciosament –en català- sobre diversos aspectes, fins i tot que no oblidés de posar-se sempre els guants durant el viatge marítim perquè els catalans donaven molta importància a aquest punt. Un noble no podia ensenyar unes mans colrades pel sol com un treballador de la terra. El jove duc sembla que no es prengué gaire seriosament les recomanacions del seu pare perquè portà una vida poc apropiada al seu rang a Barcelona. El seu germà Cèsar li recriminà que anés per les teulades empaitant gats, -els gats proliferaven a les ciutats i calia un funcionari dedicat especialment a exterminar-los-. Tanmateix el duc no durà masses anys: cridat a Roma, el 1497 fou assassinat, sembla que per ordre de Cèsar que es preparava el seu nou camí civil.

Arran de la mort del papa Alexandre el 1503, la branca valenciana dels Borja esdevingué autònoma del Vaticà. La regència de la duquesa vídua Maria Enríquez, prengué una direcció hispànica: assegurà la successió del seu fill Joan i es posà sota la tutela de Ferran el Catòlic. Ingressà finalment al convent de les clarisses de Gandia, d'on seria abadessa. Amb el seu fill Joan, quart duc de Gandia (1497-1543), es reprengueren i s'accentuaven els contactes amb la cort castellana; el duc col·laborà militarment i econòmicament amb l'emperador Carles en la guerra de les Germanies, i el territori ducal esdevingué camp de batalla: el 1521 fou derrotat per l'exèrcit agermanat, que li destruí el palau, arxiu inclòs. El seu fill Francesc de Borja, cinquè duc, continuà la vinculació amb la monarquia i fou virrei de Catalunya. Posteriorment, en fer-se jesuïta, passà el ducat al seu fill Carles de Borja que li donà un nou impuls en unir-se matrimonialment amb l'hereva dels veïns comtes d'Oliva.

La gestió del nou ducat borgià corregia la fragmentació del període anterior amb una tendència a la unitat jurisdiccional, a través de la compra de petits senyories, i la inversió d'importants quantitats de diners en la compra de censals, activitat que convertí el llinatge en creditor de ciutats, viles i particulars dels seus territoris. La base econòmica del ducat de Gandia era el conreu de la canyamel i l'explotació dels trepigs o molins de sucre amb mà d'obra, majoritàriament morisca.

La cort dels ducs de Gandia, a diferència de la dels comtes d'Oliva més literària, respirava més aviat una atmosfera d'espiritualitat franciscana. El duc Joan de Borja, el pare de sant Francesc de Borja, en morir, una biblioteca amb 280 títols, la meitat dels quals eren llibres religiosos dins la línia franciscana, però també hi figuraven 27 obres d'Erasme i 11 de Lluís Vives. Es dedicà al mecenatge envers alguns professors universitaris i fomentà la conversió dels moriscs. Tot aquest ambient no vol dir que els ducs no intervinguessin en bandositats quan s'esqueia i es veiessin implicats en crims familiars seguint la tradició dels seus avantpassats a Roma.

II. La llegenda

Possiblement dos factors --entre d'altres-- contribuïren a centrar les crítiques en la família Borja: el fet de ser estrangera i el fet d'haver reeixit a establir un domini real a tot Itàlia. Això li havia de crear per força enemics. És l'èxit de Cèsar Borja que enlluernà Maquiavel i el portà a presentar-lo com a model de príncep renaixentista. A la llarga Cèsar heretaria, gràcies a la difusió d'*El príncep* maquiavelià, la fama però també els estigmes que envoltaren la figura i les teories polítiques del diplomàtic florentí per part de certs sectors catòlics. Estigmes que passaren a engruixir l'anomenada llegenda negra anti-Borja nascuda arran del famós diari del propi mestre de cerimònies d'Alexandre VI, Johannes Burckard. La llegenda anà prenent cos, amb elements nous com considerar que la riquesa i l'èxit del papa Alexandre només eren explicables per un pacte amb el diable o considerar-lo com a encarnació del propi diable o Anticrist. El Romanticisme posaria més aviat l'accent en la vida sexual de la

família i focalitzaria les dones de la família (Vannozza, Lucrecia) en una exuberant literatura, en novel·la i en teatre, de procedència sobretot protestant, que primava principalment els aspectes psicològics.

Efectivament, els Borja, van tenir una mala imatge, especialment a Itàlia ja durant el pontificat d'Alexandre VI, però sobretot arran de la seva mort. El poder i la riquesa que aquest va acumular fomentà l'enveja i el temor dels diversos prínceps italians, en especial d'aquells que eren teòricament súbdits del pontífex o veïns d'aquests. El comportament familiar del papa en intentar utilitzar els seus fills per crear un regne a Itàlia i consolidar el solí pontifici dins la família ajudà a crear enemistats. I si bé els papes anteriors també tingueren fills (Innocenci VII dos fills, Pius II dues filles, Giuliano della Rovere - després Papa Juli II- tres filles), Alexandre VI en tingué almenys nou de legítims i seguint la conducta del seu predecessor Innocenci VII, celebrà pomposament els natalicis, les noces i els enterraments d'aquests a les pròpies estances del Vaticà, fet que sí que ja era una novetat. I un aspecte essencial important, els Borja eren estrangers i considerats com a tals malgrat tots els esforços per ser acceptats. Tot això generà en els cercles diplomàtics italians interpretacions diverses no gens favorables, però sempre en un rerafons polític i sovint propagandístic. I aviat, s'hi sumaren els partidaris de l'abolició dels estats pontificis com els erasmistes i, en major grau, els propagandistes protestants que serien els que consolidarien la coneguda llegenda negra dels Borja. Per als reformistes feia temps que Roma –aleshores només comptava el Vaticà- era considerada un lloc d'abominació, una Babilònia i els papes considerats uns anticristes.

Ja sabem que la llegenda negra dels Borja es consolidà arran de la mort d'Alexandre VI el 1503. Hi contribuí l'historiador florentí Francesco Guicciardini en la seva *Storia d'Italia* (1503) en aplicar a Alexandre VI el retrat sinistre que Titus Livi havia fet d'Anníbal. També fou ell qui difongué que la seva mort havia estat conseqüència d'un suposat verí destinat al cardenal Adriano di Corneto (que es féu famós pels seus nombrosos enverinaments) i que accidentalment matà el propi papa Borja. Aquest darrer punt fou recolzat pel dietarista pontífex Johannes Burchard a partir de la terrorífica descripció de la mort del pontífex i en assumir les acusacions de verí esmentades. La tarda del

primer dies de les exèquies, el cos del papa, segons un beneficiat de Sant Pere que li ho explicà, sofrí una grans transformació:

“ Va créixer la lletjor i la negror de la seva cara, de tal manera que, cap a les onze de la nit, quan el vaig veure, la seva cara era com un drap o una móra d'allò més negra, tota plena de color morat, el nas molt gros, la boca grossíssima; dins la boca, la llengua era el doble de gran i li sobrepassava els llavis; la boca era oberta i tan horrible que ningú que hi veiés no hagués dit mai que pogués haver-n'hi una d'igual. Al vespre, més tard de les dotze de la nit, el papa va ser dut d'aquest lloc (darrere les reixes de l'altar major del Vaticà) cap a la Capella della Febbre, i fou posat al costat del mur, en l'angle a l'esquerra de l'altar, per sis camàlics que reien i blasfemaven ja fos contra el papa, ja fos en menyspreu del cadàver, i per dos mestre fusters, que varen fer la caixa massa estreta i massa curta: li tallaren una part de la mitra i el cobriren amb aquell tapís antic, i el pitjaren amb els punys i amb força per tal que entrés a la caixa. No hi havia ciris ni cap llum ni cap prevere o persona que tingués cura d'ell.”

Ès evident que la truculència tenia la intencionalitat de demostrar que transformació es devia a un càstig diví pels seus pecats i que era pres pels dimonis cap a l'infern. El text causà un gran impacte i fou un dels elements bàsics de la llegenda negra dels Borja i el verí seria un ingredient sempre més lligat a la família Borja.

També Burckard reproduí al seu *Diari*, - o inventà- l'anomenada *carta a Savelli*, el pamflet més conegut contra Alexandre VI i la seva família, teòricament datada el 1501 però que tot fa pensar que fou posterior. En aquesta, el papa era considerat el mateix Anticrist; Lucrècia la culpable de tots els mals i Cèsar àvid de poder per formar el ducat de la Romanya, obra del diable. El to de la carta és més aviat apocalíptic i encomana al seu interlocutor que la difongui per tot arreu. Es tracta d'un veritable compendi de tots els tòpics que desenvoluparà amb el temps la llegenda negra dels Borja: prefiguració de l'Anticrist, criminalitat, luxúria. Vegem en alguns fragments el to general de la carta:

Ja no hi ha cap crim ni cap ignomínia que no es faci públicament a Roma i en la casa del pontífex.” (...) Qui no sentirà horror de narrar els terribles actes monstruosos de luxúria que es cometen obertament en la seva casa, sense respectar Déu i els homes? Quants estupres, quants incests, quanta vilesa en els fills i en les filles, quanta munió de meretrus pel palau de Sant Pere, quanta colla d'alcajotes, prostíbuls i bordells hi ha arreu amb major vergonya?.

Un altre element negatiu s'hi afegí per obra de diplomàtics venecians coetanis (Girolamo Priuli) i fou la difusió que Roderic de Borja “havia donat l'ànima i el cos al dimoni” a canvi de ser elegit papa durant el conclave de 1492. Era una manera d'explicar el gran poder que havia arribat a adquirir a tot Itàlia.¹ També es deia que el papa havia suplicat en va a darrera hora una pròrroga del pacte fet onze anys abans. Set dimonis, encarnats en grans simis negres haurien fet guàrdia a l'habitació mortuòria amb la finalitat d'apoderar-se de l'ànima del mort immediatament i portar-la a l'infern.

A la Corona d'Aragó, en canvi, es silenciaren aquests aspectes negatius i es fixà l'atenció en Cèsar Borja. L'autor principal fou l'historiador aragonès Jerónimo Zurita en la seva *Historia del rey don Hernando el Católico* publicada en cinc volums a Saragossa, el 1580, on no s'estigué de criticar sobretot Cèsar Borja per haver-se passat al servei del rei de França enemic de Ferran el Catòlic. Els seus judicis mantenien el to dels pamflets anteriors però la intencionalitat era més política que no moral. El titllà de “fiera cruel”, ple de “liviandad y grande osadía e insolencia” (p.130). L'acusà amb tot luxe de detalls de matar el duc Alfons d'Aragó, marit de Lucrècia Borja (1500, 229). També s'estengué sobre la mort per verí del papa el 1503: (V,XLII, p. 169). I finalment, va descriure la mort de Cèsar el 1507 com un càstig diví: “así acabó el duque sus días, que poco antes era el verdugo y cuchillo de Italia” .

¹ Kart Lavve, “La llegenda dels Borja: les fonts contemporànies i la seua funció » Dins *L'Europa renaixentista, Simposi internacional sobre els Borja*, CEIC Alfons el Vell, Tres i Quatre, <ajuntament de Gandi, València 1998, 63-82.

Zurita fou, tanmateix, un cas aïllat. I les seves diatribes foren contestades per historiadors valencians com Gaspar Escolano en pro de la família Borja. També alguns poetes, com Gil Polo, recordaren els papes amb benevolència. I és el cas que a València no trobem cap rastre de la llegenda negra dels Borja durant el segle XVI. Possiblement el silenci es degui al gran poder dels ducs de Gandia, al qual s'afegiria a mitjan segle el prestigi de sant Francesc de Borja i de la Companyia de Jesús recentment fundada. Cal admetre que la família ha donat grans personatges en sentits dispersos i d'un extrem a l'altre. I recordar que precisament sant Francesc tenia un besavi papa i un avi arquebisbe de Saragossa.

Hi ha precisament un fet significatiu que podria explicar el motiu d'aquest silenci: el cinquè duc Francesc de Borja que havia entrat el 1548 a la Companyia de Jesús fou cominat pel papa Juli III (1550-55) que es feu càrrec de construir un nou monument funerari per als dos papes Borja. Les seves restes mortals es trobaven aleshores en un monument fet construir per l'encara cardenal Roderic de Borja a la capella de Santa Maria delle Febbre adjacent a la basílica de Vaticà. Més tard el papa Pius IV (1559-65) el cominà en el mateix sentit. La idea que fossin enterrats a Santa Maria Maggiore, a Roma. Però Francesc de Borja tenia altres plans. Desitjava enterrar els dos papes a l'església de Gesù de Ferrara "como cabeza de la felice memoria del papa Alejandro". Comptava ja el 1551 amb la col·laboració del cardenal de Ferrara Ippolito d'Este, fill de Lucrècia. Vol dir que no renegava dels seus parents. Però les obres de l'església no s'iniciaren fins el 1570. Pel que fa el monument funerari borgià, el 1585 arran de la renovació de la plaça del Vaticà, fou dispersat i avui, es conserva parcialment, buit, a les Grutes Vaticanes. Les restes mortals foren dipositades en una urna de plom. No seria fins el 1610 que aquesta seria traslladada a l'església romana de Santa Maria de Montserrat on quedà durant segles en un racó de la sagristia. El 1889 fou construït s'actual petit monument funerari en marbre blanc en una de les capelles laterals de l'església, la primera a la dreta.

El tema Borja continua fascinant i no sembla exhaurir-se. En tenim una mostra recent amb el film italo-valencià dels Borja fins fa poc en cartell. I és que poques famílies han acumulat un poder tan gran, civil i religiós ni tan contrastat, en mal i en bé. El segle XX ha aportat estudis històrics més ponderats, prescindint de

prejudicis, que procuren estudiar documentalment què hi ha de cert en tot plegat i també què van fer de positiu, que també ho van fer i per això encara avui en parlem. En definitiva, els Borja són un clar exemple de l'Església santa i pecadora alhora.

Eulàlia Duran. Casa Elizalde, Barcelona, 20 de febrer de 2007. Dins el curs d'Aules Eixample 2006-2007.